

מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה

דברי הכנס העשרים ואחד | עורך: אייל מירון | מכון מגלי"ם - עיר דוד ירושלים | אלול תש"ף | 15

מרכז יסלזון לחקר תולדות ישראל
לאור האפיגרפיה

מגלי"ם
עיר דוד-ירושלים הקדומה

מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה

דברי הכנס העשרים ואחד | עורך: אייל מירון

יט אלול תש"ף | 8.9.20

תוכן העניינים

ברכות

9 ..... אהרן הורביץ, ישראל חסון, שאול גולדשטיין

דבר העורך

13 ..... אייל מירון

יאיר זקוביץ

17 ..... ספר בראשית בנבואות אחרית הימים לירושלים

פיליפ ווקוסבוביץ | אורטל כלף

31 ..... רפאיהו, בין ירושלים לבבל

ארי לוי

39 ..... מסחר בעיר התחתונה של ירושלים בשלהי ימי הבית שני

רוני רייך

55 ..... תעלומת הריצוף הנעלם: הרחוב המדורג בעיר דוד וגורל אבניו

יובל ברוך | רוני רייך

63 ..... התיאורים האומנותיים של מנורת המקדש: העדויות הארכיאולוגיות מירושלים

Greetings

Ahron Horovitz, Yisrael Hasson, Shaul Goldstein 7*

Editor's Introduction

Eyal Meiron 13*

Martin Goodman

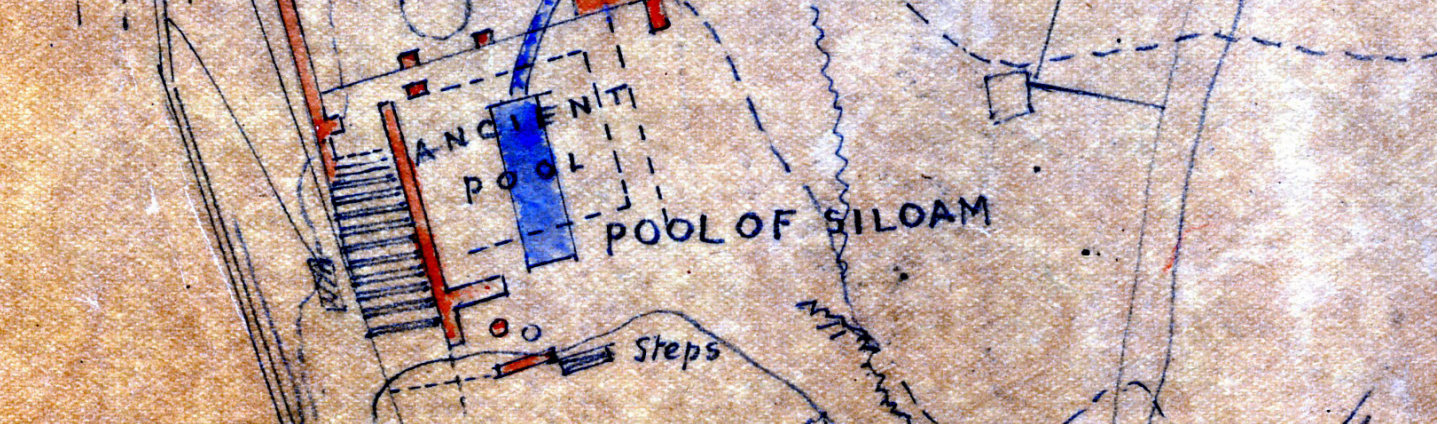
Herod's Temple and the Roman Revolution 17*

Filip Vukosavović | Ortal Chalaf

Raphayahu, Between Jerusalem and Babylon 33*

Ronny Reich

The Mystery of the Disappearing Pavement..... 43*

תעלומת הריצוף הנעלם: הרחוב המדורג בעיר דוד וגורל אבניו

רוני רייך

מכון זינמן לארכיאולוגיה, אוניברסיטת חיפה

החפירה של כותב שורות אלה באזור בריכת השילוח, סמוך לדרומה של גבעת עיר דוד, גילתה מחדש את הקצה של רחובה הראשי של ירושלים של ימי הבית השני, שנמשך לאורכו של עמק הטירופויון (שוקרון ורייך 2011). הראשונים לחשוף חלקים מן הרחוב היו צ' וורן (1867) סמוך להר הבית, ופ"ג בליס וא' דיקי (1898) ממערב לעיר דוד.

אנחנו הגענו אל הרחוב, אותו הכרנו מן הספרים, בקצה הדרומי ביותר שלו, במקום שהוא מתחבר אל רחבה מרוצפת הצמודה לבריכת השילוח מצפון. כאן חפרנו שני קטעים קצרים. קטע מזרחי שלא היה ידוע קודם לכן מחפירות קודמות (רייך 2011: 128-129), וקטע מערבי, שנחשף קודם לכן בידי בליס ודיקי (רייך 2011: 126).

משלא ניתן לנו להמשיך ולחשוף את הקטע המערבי הלאה צפונה הוחלט לחשוף קטע מן הרחוב, שהיה ידוע גם הוא מחפירות בליס ודיקי במרחק של כ-200 מ' צפונה במעלה עמק הטירופויון (בשטח המכונה בפי תושבי עיר דוד בשם 'היובל'). החפירה במקום התנהלה כחפירה סטנדרטית היורדת מפני השטח למטה. במפלס מסויים התחילו להתגלות שרידי מפולות אבנים, פרטי בנייה וחפצים שבורים וחרוכים, והיה ברור למדי שהחפירה הגיעה לשכבת החורבן של שנת 70 לסה"נ. היה ברור לנו כי שכבת החורבן העבה הזאת מונחת היישר על-גבי ריצוף הרחוב, שקטעים ממנו חשפו בליס ודיקי באמצעות מחילות החפירה שלהם, וקטע קטן ממנו חשפה הבריטית ק' קניון, בסמוך ומדרום לשטח שלנו (קניון 1974: 22, תצלומים 7, 97, 101). מה רבה הייתה האכזבה שמתחת לשכבת המפולות נמצאו פני שטח של עפר דרוך אך לא ריצוף אבן. בהמשך החפירה התגלתה תעלת ניקוז שהובילה לתעלת הניקוז המרכזית העוברת מתחת לרחוב, וזו נחשפה בשנים הבאות בשלמותה, בקטע שבין פינת הר הבית לבריכת השילוח.

בשנת 2010 פרש כותב שורות אלה מחפירות עיר דוד. ניהול החפירה הועבר לארכיאולוגים ג'ו עוזיאל ונחשון זנטון, ובהמשך גם למורן חג'בי וארי לוי. אלה החלו בחשיפת הרחוב בשנת 2013. ארכיאולוגים אלה הרחיבו את החפירה באזור 'היובל'. במרחק של מעט למעלה ממטר אחד מן המקום שבו דימינו אנו למצוא את הריצוף, ולא מצאנו אותו, חשפו הם את קצה ההשתמרות של ריצוף הרחוב! מאותה נקודה, שלימים התברר שהיא הנקודה הצפונית ביותר שבה השתמר ריצוף הרחוב נחשף הרחוב במלוא הדרו למרחק של כ-150 דרומה (זנטון ואחרים 2019). בחלק זה השתמר הריצוף במלואו. לא נותר לי להצר על מזלי הרע ולברך את הארכיאולוגים של הדור הצעיר על מזלם הטוב.

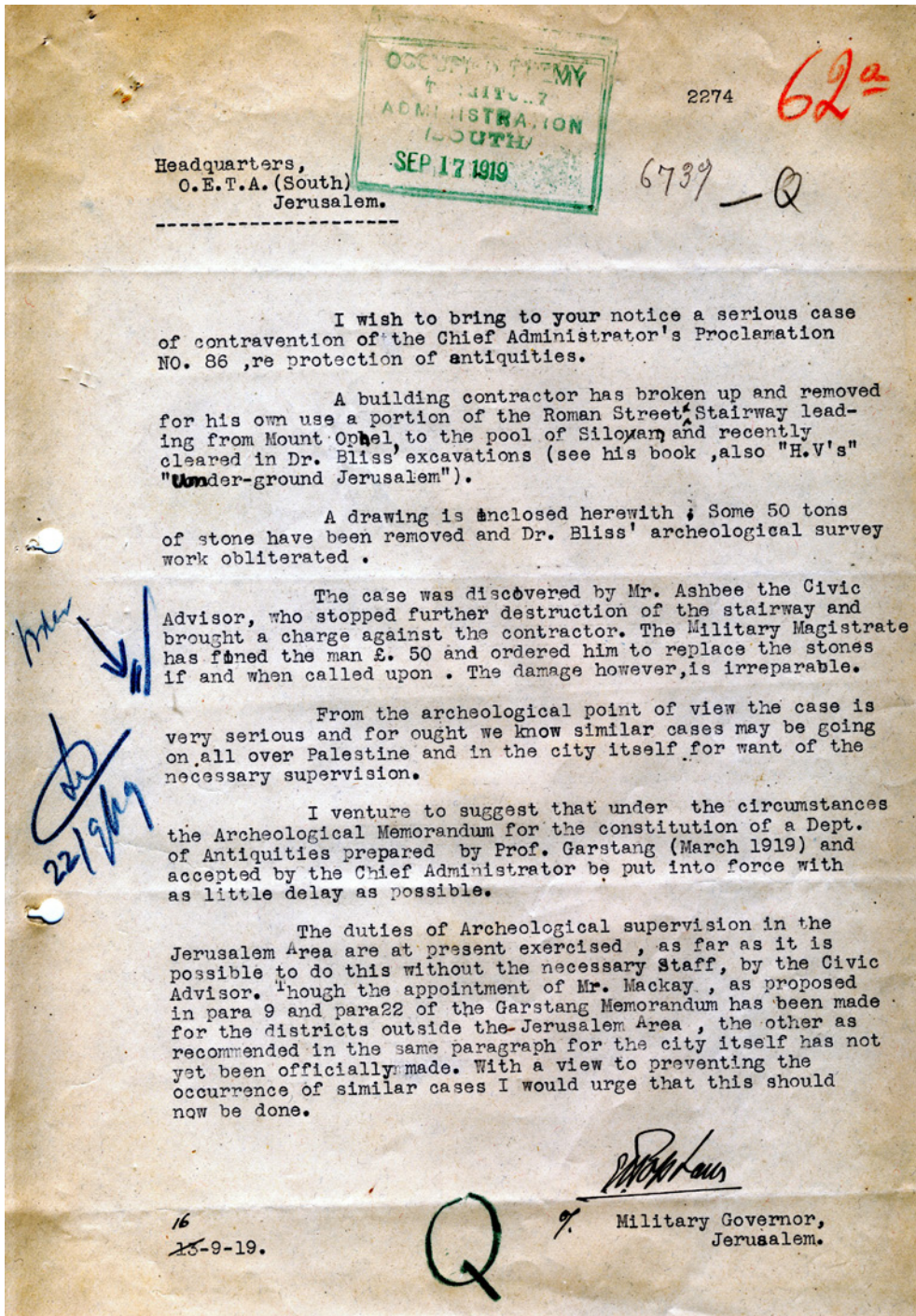
איור 2. החלק הנעדר ריצוף של הרחוב המדורג מצפון לחפירות היובל ארכיון עמותת אלע"ד. צילום: קובי הראתי.

איור 1. החלק המרוצף של הרחוב המדורג מדרום לחפירות היובל ארכיון עמותת אלע"ד. צילום: קובי הראתי.

מאוחר יותר הוחלט על ידי היזמים, באישורה של רשות העתיקות, להמשיך את החפירה של הרחוב מאזור 'היובל' צפונה. בשלב זה החפירה חשפה קטע שאורכו כמאה מטרים. בכל הקטע הזה לא נמצאו כל שרידים של ריצוף הרחוב. במבט לאחור מסתבר שהחפירה שלנו פגעה בדיוק במטר הראשון הדרומי ביותר של קטע זה, חסר הריצוף. תתכנה כאן אחת משתי אפשרויות: א. החלק הזה של הרחוב עדיין לא רוצף בימי הבית השני; ב. כל הרחוב היה במקורו מרוצף ואילו כאן, בתקופה מאוחרת לימי הבית השני, נשדדו אבני הרחוב לצורך שימוש חוזר במקום אחר. על השאלה הזו אמורים לענות חופרי הרחוב.

אל הפתיחה הזו לא הייתי נדרש אלמלא נפל לידי תצלום המסמך הניתן כאן, שנכתב בירושלים בימי הממשל הצבאי הבריטי על העיר, זמן קצר לפני כינון ממשלת המנדט הבריטי על ארץ-ישראל.

Headquarters,
O.E.T.A. (South)
Jerusalem.

OCCUPIED TERRITORY
MILITARY
ADMINISTRATION
SOUTH
SEP 17 1919

2274

62^a

6739 - Q

I wish to bring to your notice a serious case of contravention of the Chief Administrator's Proclamation NO. 86, re protection of antiquities.

A building contractor has broken up and removed for his own use a portion of the Roman Street Stairway leading from Mount Ophel to the pool of Siloam and recently cleared in Dr. Bliss' excavations (see his book, also "H.V.'s" "Under-ground Jerusalem").

A drawing is enclosed herewith; Some 50 tons of stone have been removed and Dr. Bliss' archeological survey work obliterated.

The case was discovered by Mr. Ashbee the Civic Advisor, who stopped further destruction of the stairway and brought a charge against the contractor. The Military Magistrate has fined the man £. 50 and ordered him to replace the stones if and when called upon. The damage however, is irreparable.

From the archeological point of view the case is very serious and for aught we know similar cases may be going on all over Palestine and in the city itself for want of the necessary supervision.

I venture to suggest that under the circumstances the Archeological Memorandum for the constitution of a Dept. of Antiquities prepared by Prof. Garstang (March 1919) and accepted by the Chief Administrator be put into force with as little delay as possible.

The duties of Archeological supervision in the Jerusalem Area are at present exercised, as far as it is possible to do this without the necessary Staff, by the Civic Advisor. Though the appointment of Mr. Mackay, as proposed in para 9 and para 22 of the Garstang Memorandum has been made for the districts outside the Jerusalem Area, the other as recommended in the same paragraph for the city itself has not yet been officially made. With a view to preventing the occurrence of similar cases I would urge that this should now be done.

[Handwritten Signature]

Military Governor,
Jerusalem.

16
18-9-19.

Q

תרגום¹

מפקדה,

או. אי. טי. איי. (דרום) (Occupied) E(nemy) T(erritory) A(dministration) (south)

ירושלים

ברצוני להביא לתשומת לבך מקרה חמור של הפרת ההודעה של המזכיר הראשי, מס' 86, בעניין הגנה על עתיקות.

קבלן בניין הרס והסיר לשימושו שלו קטע מן הרחוב המדורג (street stairway) הרומי המוביל מגבעת העופל לבריכת השילוח, שהתגלה לאחרונה בחפירות דר' בליס (ראה ספרו; וגם [הספר של] איג] ו[ינסאן] "ירושלים התת-קרקעית").

שרטוט מובא במצורף. הוסרו כ-50 טונות של אבנים, והסקר [כלומר החפירה] של בליס נהרסה.

המקרה התגלה על-ידי מר אשבי (Ashbee) היועץ האזרחי, שעצר את המשך ההרס של גרם המדרגות והתלונן כנגד הקבלן. המינהל הצבאי קנס את האיש ב £ 50 והורה לו להשיב את האבנים למקומן אם וכאשר ידרש. הנזק, מכל מקום, הוא בלתי הפיך. מן ההיבט הארכיאולוגי המקרה הוא מאוד חמור. ויש לשער כי מקרים דומים מתרחשים בכל ארץ-ישראל ובעיר עצמה מפאת מחסור בפיקוח הכרחי.

אני מעז להציע שלאור הנסיבות, על התזכיר הארכיאולוגי [מדובר בפקודת העתיקות המנדטורית] להקמת מחלקת עתיקות שהוכן על-ידי פרופ' גרסטנג (Garstang) (מארס 1919) ושהתקבל על ידי המזכיר הראשי, להיכנס לתוקף לאחר עיכובים מעטים ככל הניתן.

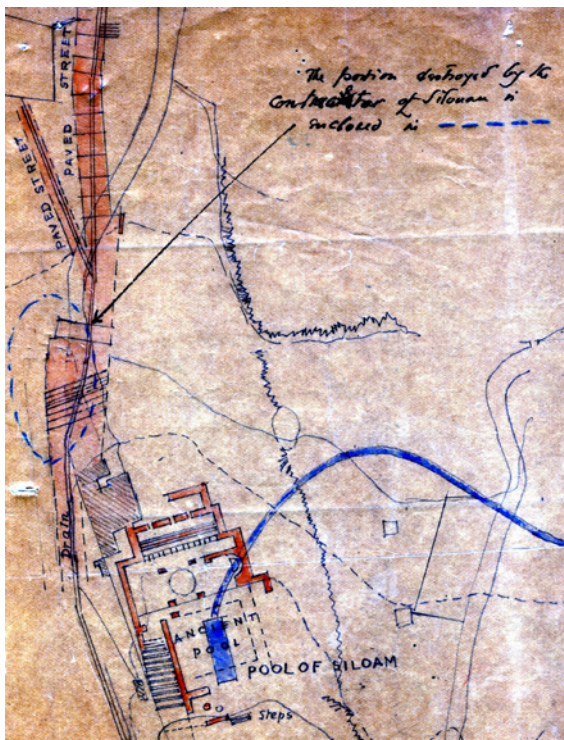
תפקידי הפיקוח הארכיאולוגי באזור ירושלים מבוצעים לפי שעה ככל הניתן, ללא כוח האדם הנחוץ, בידי היועץ האזרחי. יחד עם זאת מינוי מר מקיי (Mackay) [מפקח העתיקות] כפי שמוצע בסעיפים 9 ו-22 בתזכירו של גרסטנג, נעשה עבור המחוזות שמחוץ לאזור ירושלים, ואילו [המינוי] האחר, כפי שהומלץ באותו סעיף עבור העיר עצמה, עדיין לא התבצע באופן רשמי. במטרה למנוע הישנותם של מקרים דומים אני תובע שדבר זה יעשה כעת.

חתימה

(בשם) המושל הצבאי

ירושלים

16.9.1919

איור 4. תצלום המפה שצורפה למכתב ועליה סימון בעיגול מקווקוו של מקום הפגיעה.

אל המסמך הזה צורפה מפה קטנה שהועתקה על נייר שקוף מן התוכנית שפרסמו בליס ודיקי (General, 1898, Plan II) בצירוף ההערה: "החלק שנהרס בידי הקבלן בסילואן" ובסימון מעגל בקו מקווקוו של מקום הפגיעה. ואמנם, כאמור, בחלק הדרומי של החפירה הנוכחית בצידה המזרחי קיים שטח שבו חסר הריצוף של הרחוב המדורג, מן הסתם תוצאה של שוד האבנים האמור.

מר אשבי הנזכר במכתב הוא צ'רלס רוברט אשבי (Ashbee), אדריכל ומעצב בריטי. בשנת 1918 הוא הוזמן על-ידי רונלד סטורס, המושל הצבאי של ירושלים, לשמש לו יועץ אזרחי לפיתוח העיר, ולעמוד בראש האגודה למען ירושלים (Pro-Jerusalem Society) שאותה הקים סטורס. לאחר

כינון שלטון המנדט האזרחי, היה אשבי גם למזכיר ועדת התכנון של ירושלים, עד לשנת 1922, שבה עזב וחזר לבריטניה.

בספר בעריכתו של אשבי המסכם את פעולותיו של הוועד למען ירושלים בימי השלטון הצבאי הבריטי על העיר, בין השנים 1918-1920, נזכרת הסוגיה הזו של שוד אבני הרחוב במאמר של האב וינסאן (1921). גם השרטוט שהעתיק אשבי מן הדוח של בליס ודיקי, שעליו סימן אשבי בעיגול מקוקוו את מקום השוד, מופיע בספר (שם: 60, איור 76), עם ההערה: "XXX - החלקים שבתוך העיגול הם אלה שנהרסו בידי הקבלן".

מן הראוי להזכיר כאן כי בארכיון מחלקת העתיקות המנדטורית, בתיק המתייחס למועצה הארכיאולוגית (Archaeological advisory board) מצויין כי ביום 26.11.1921, הוענק רישיון לחפירה ארכיאולוגית מס' VIII, לדר' נחום סלושץ, מטעם החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, במטרה לחפור בסילואן, במקום המצוי בין שער האשפות ובין בריכת השילוח. המקום המדוייק אינו ידוע, אך הוא מצוי בנקודה כלשהי לאורך ערוץ הטירופיון (רייך תשע"ג: 14). לכאורה זו בקשה יוצאת דופן, שהרקע לה אינו ברור, אך ייתכן שמדובר בחפירת הצלה בזיקה לשוד אבני הרחוב שמדובר בו כאן. לא ידוע אם החפירה הזו הוצאה אל הפועל.

■ ביבליוגרפיה

קניון 1974

Kenyon K., *Digging Up Jerusalem*,
London.

וינסאן 1921

Vincent L. H., *Les Monuments de l'Époque Romaine Protégés par la Société*, in: C.R. Ashbee, *Jerusalem 1918-1920*, Being the Records of the Pro-Jerusalem Council during the period of British Military Administration, London: 56-60.

רייך 2011

ר' רייך, לחפור את עיר דוד, המקום שבו החלו תולדותיה של ירושלים, ירושלים.

רייך תשע"ג

ר' רייך, "ראשיתה של החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה ופעולותיה מול מחלקת העתיקות של ממשלת המנדט", קדמוניות, 145: 12-17.

זנטון, שור וחג'בי, תשע"ז

נ' זנטון, מ' שור ומ' חג'בי, "חזרנו אל בורות המים, לשוק ולכיכר" - העיר התחתונה של ירושלים בימי הבית השני", בתוך: א' מירון (עורך), מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה, 103-87: 12.

שוקרון ורייך 2011

א' שוקרון ור' רייך, "תעלת הניקוז המרכזית מימי הבית השני בירושלים - עם השלמת חשיפת חלקה הדרומי בשנת 2011", בתוך: א' מירון (עורך), מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה, 6: 156-185.

זנטון ואחרים 2019

Szanton N., Hagbi M., Uziel J., and Ariel D.T., *Pontius Pilate in Jerusalem: The Monumental Street from the Siloam Pool to the Temple Mount*, *Tel Aviv* 46: 147-166.

בליס ודיקי 1898

פ"ג' בליס וא"ק דיקי, חפירות ארכיאולוגיות בירושלים 1894-1897, תרגם לעברית ר' רייך, הוסיפו דברי הערכה ר' רייך וי' זלינגר, על חפירותיהם של בליס ודיקי בעיר דוד ובהר ציון, ירושלים, 2010.